

ĆOSIĆ ÉS A MITIKUS BÁTORSÁG

Dobrica Ćosić 1956. október 22-én érkezett Budapestre, a Magyar Írószövetség vendégeként. Élményeit naplójában jelentette meg, *Hét nap Budapesten* címmel. „Szerbek, ne kérkedjetez melldöngetve a hősiességetekkel, láttam én Budapest utcáin, mi az a mitikus bátorság” – írja Ćosić naplójában, amelyet a Borba és a Magyar Szó 1956-ban közölt folytatásokban. Negyven évvel később, 1996-ban portréfilmet forgattunk Ćosićról, ebben így emlékezik budapesti napjaira:

Egy leigázott nép igazi lázadásának voltam szemtanúja. Mondhatjuk, össznépi forradalom tört ki akkor. Az események demokratikus, szociális okokra vezethetők vissza, de érezhető volt a külföldi hatalmak befolyása és némi nacionalizmus is. Akkor úgy éreztem, egyszerűen nem volt olyan magyar, akit hidegen hagyott volna a forradalom. Passzívan vagy aktívan mindenki kivette részét az eseményekből. Ez egyedülálló jelenség a modern európai történelemben.

A Petőfi Körbe tömörült fiatal magyar értelmiségiek szenvedélyesen, szabadságtól és demokráciától fűtve küzdöttek a nemzeti függetlenségért. Az volt a meggyőződésem, hogy a forradalmat tulajdonképpen a Petőfi Kör és az Írószövetség szervezte, annak akkor Veres Péter volt az elnöke.

A belgrádi szerb és általában a jugoszláv értelmiség körében 1956-ban még nem kristályosodott ki kellőképpen az ideológiai tudat. Elszánt antisztálinista voltam, mégis hittem a demokratikus szocializmusban. Számomra a szocialista eszme szavatolta a demokráciát, a szabad szellemiséget. Ez a hit határozta meg a pesti eseményekhez való hozzáállásomat, az értelmiségiekkel való együttműködésemet. Úgy éreztem, hogy a magyarok is a demokratikus szocializmust szeretnék megvalósítani, természetesen a szabad Magyarországon, szovjet jelenlét nélkül. Mondom, hittem a demokratikus szocializmusban. Bevallom azt is, hogy időnként kételkedtem ugyan, vajon igaz úton haladnak-e a forradalmárok.

A tüntetők között ugyanis akadtak kommunisták, antikommunisták, szociáldemokraták... Meglehetősen heterogén volt a tömegek összetétele. Kínlódtam is, hogyan írjam meg az igazságot... ha a könyvemben olyasmit állítok, ami talán nem felel meg az igazságnak, annak nem ideológiai okai vannak...

ez inkább annak a következménye, hogy nem láttam mindent világosan, nem értettem meg a dolgokat, nem tudtam kellőképpen eligazodni az események sodrában...

Szerencsésnek tartom magam, hogy a magyarokkal karöltve, az első sorokban állhattam a Petőfi-szobornál és a többi jelentős esemény színhelyén. Emlékszem felfokozott izgatottságomra és felidultságomra, tudtam ugyanis, hogy történelmi pillanat részese vagyok. Kész voltam ott maradni, részt venni a történetekben... nem tudom magamnak megbocsátani, hogy nem vállaltam végig ezt a kockázatot. Nem tudom, túléltem volna-e az eseményeket?... Kint voltam az utcán, mindig ott, ahol valami történik, legalábbis az alatt az idő alatt, amíg Pesten tartózkodtam. Később hallottam, hogy amikor Hruscsov Jugoszláviában, Titónál vendégeskedett, ezt mondta neki: „Az Önök írója, Dorica Ćosić a fellázadt fasiszta bandákkal kólót táncolt a szovjet hősök sírhalmán.”

Nyikita Hruscsov ilyen nagyra értékelte az én részvételemet a magyar forradalomban...

A forradalmak ideje lejárt. Vitathatatlan, hogy a forrongások és a lázadások forgatják a történelem kerekét, így mutatkoznak meg a történelmi, társadalmi ellentétek. A forradalomnak, így a francia forradalomnak, az orosz forradalomnak és a jugoszláv forradalomnak is olyan tragikusak voltak a következményei, hogy a mai fiatalok nem érznek semmiféle késztetést, forradalmi erőt egy esetleges forradalomhoz...

A forgatás után vádlón fordult felém: „Nektek nincs elképzelétek, eszmétek, ideálotok, nem tudjátok, kit akartok Milošević helyett, és hogy akartok élni Milošević után.”

VELJKO PETROVIĆ ÉS A RETTENETES TRAGÉDIA

Veljko Petrović 1956 novemberében levelet írt Herceg Jánosnak:

„Dragi moj Jani öcsém,

elképzem, milyen lelkiállapotban van ezekben a napokban, azért is vártam, hogy egy kicsit kiderüljön, hogy az ember legalább tisztább képet kaphasson a történeletről, s némileg igazságosabb és lelkiismeretesebb véleményt s ítéletet mondhasson róluk. De sajnós a »pandemónium« még tart, s nekem úgy rémlik, hogy az öreg barátoknak s író társnak épp ezekben a pillanatokban kell a megilletődött fiatalabbnak kezét szorítani.

Édes kislányától, akit minden látogatása után még jobban, még bensőbben megszeretünk, hallottuk: mily nagy szerencsénk volt ebben a rettenetes tragédiában, hogy kedves neje és a gyerek az utolsó pillanatban, de mégis hazaért. Hát János öcsém, csak erre gondoljon, ha lelkére nehezedik a búskomorság.

Különben higgye el, a magyarok az óriási anyagi veszteségek dacára csak nyertek ebben a kétségbeesett küzdelemben. Bár ha ilyesmit kockáztattak, lett

volna 1917 vagy 1918 tavaszán, ha már Kossuth keleti konföderációs tervét oly hetykén elvetették, s nem akarták megérteni Andrassy fatális Balkán-politikáját! De, mégis, mondom, megrázták az emberiséget!...”

Huszonöt évvel ezelőtt Herceg János a róla készült portréfilmben felolvasta ezt a levelet. A film televíziós bemutatása után megjelent a Szocialista Szövetség művelődési felelőse az Újvidéki Televízióban, még egyszer megnézte a portréfilmet, és elvtársi bírálatban részesített bennünket. Elmondta, hogy 56-ban ellenforradalom volt Magyarországon, bármit mond is az a Herceg és az a Petrović akadémikus. Azokban az időkben nagyon fontosak voltunk mi, filmesek, cenzúrázták műveinket, tanácsok ügyeltek a filmgyárakra, időnként betiltottak egy-egy filmet. De vajon miért nem inspirálta 1956 a vajdasági magyar írókat?

Dudás Károly erről ezt mondta: „Trianon lélekben is szétszabdalta a nemzetet, és úgy érezte, ez a megbolondított jugoszláviai magyarság és íróink többsége is ezt vallotta, igen, mi mások, különbözőek vagyunk, nem igazán a mi ügyünk 1956. Ezért nem születtek nagy regények 56-ról”.

ŽIVOJIN PAVLOVIĆ ÉS A MŰVÉSZET ÉRTELME

Živojin Pavlović filmrendező és író 2002-ben hat kötetben jelentette meg naplóját az újvidéki Prometheus kiadónál.

Az egyetemista Pavlović Belgrádból figyelte a budapesti eseményeket.

„Nem merek szembenézni magammal. Látok, szembogaram nem fedi hályog, látom a vöröslő eget... a rádióhullámok elhosszítják a halálhörgést, de mintha vak lennék. Nem tudok szembenézni magammal, mert Magyarország dübörög... Nem tehetek semmit, olvasom az újságokat, egész éjjel rádiót hallgatok, és a tenger mélyéről kihalászott rákokról készítek *szép és izléses* rajzokat.

Tengernyi kétségbeesés és félelmetes barátkozás a halállal...,

az olajos, szennyes emberi vér áradata... Petöfi, Kossuth és Kun elárult Magyarország... mindez kretén érdektelenségben hagyhatja a embereket? A művészet most hazugság” – írja.

Igen, Auschwitz után nem lehet verset írni.

IVAN IVANJI ÉS A MAGYAR ŐSZ

Budapesten már tíz napja senki sem gondol arra, hogyan fogják megtisztítani a város utcáit és tereit. A lehulló októberi falevelek szőnyegként borították be az aszfaltot és a köves utat. Időnként esett az eső, a levél sárral keveredve különös, színes, csúszós réteget képezett. A kerékpározó könnyen megcsúszhatott volna, az autók csak nehezen tudtak megállni a nedves levéllel borított úton. A tankok hernyótalpának azonban nem jelentett akadályt. A levél színe akkor a legszebb,

ha elszakad az ágtól. Halálában a legszebb. A történelem azonban a népekhez is olyan közömbös, mint ezekhez a levelekhez, amelyeket kecses női lábak szúrnak át, csizmák taposnak vagy orosz tankok hernyótalpai zúznak szét.

*

A hídon mentem át, amikor egy csapat lány összefogódzva, élő barikádöt alkotva megállt a híd közepén. Egy orosz tank közeledett.

A lányok előtt csikorogva megállt. Gépfegyverét rájuk irányította.

A lányok énekelni kezdtek. A tank megindult felénk, a gépfegyver lassan pásztázott a lányokon. Tíz méternyire tőlük megállt a szörnyeteg. Kinyílt a tank fedele, és az orosz parancsnok érthetetlen szavakkal ordítani kezdett. Egy ballonkabátos, magas, sovány lány felkapaszkodott a tankra, megragadta az orosz parancsnok borsisakját és szájon csókolta. Az orosz kínosan kiszabadult a lány öleléséből, és kiabálni kezdett a tank vezetőjéhez: Fordulj vissza, nem látod, hogy ezek nem fasiszták, lányok!

Ivan Ivanji 1986-ban jelentette meg *Jedna mađarska jesen* (Magyar ősz) című regényét. Az 56-os eseményekről belgrádi lapokat tudósított, így ő is, Čosićhoz hasonlóan, kiváltságos helyzetből lehetett tanúja a budapesti és a vidéki eseményeknek.

Regénye németül is megjelent, magyar kiadóra még nem talált, talán nem is véletlenül. 1990-ig azzal utasították el kéziratát, hogy Nagy Imre túlságosan pozitív szerepet játszik a forradalomban, a rendszerváltás után meg Kádár János ábrázolását találták túl szimpatikusnak. A regényben a fiatal szerb diplomata fordítója, egy magyar lány segítségével igyekszik eligazodni a forradalmi történetekben.

– Az író jobban érti a történelmi eseményeket, mint a történész, aki csak a dokumentumokra hivatkozik. Az úgynevezett zsidó háború történetét Josefus Flavius írta meg, a kortárs szemszögéből. 1800 évvel később Lion Feuchtwanger ismét megírta ezt a történetet. Feuchtwanger regénye azért jobb, mert Flavius túl sokat foglalkozik saját jelentőségével. Tolsztoj is száz év távlatából írja meg a napóleoni háborúkat, szerintem pontosabb képet ad erről a korról, mint a történészek.

– Különbözik a kis és közepes képességű íróknak csak egyetlen céljuk van, úgy akarnak mesélni valamiről, hogy az érdekes legyen a tisztelt olvasónak.

RADOSLAV PETKOVIĆ ÉS A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNELEM

Radoslav Petković 1993-ban jelentette meg a *Sudbina i komentari* (magyarul Sors és körvonal címen jelent meg) című regényét. A több évszázadot átfogó történelmi regény utolsó fejezetében az olvasó az 56-os események sodrában találja a regény főhősét. A fiatal szerb történész 1956. október 22-én érkezik

Budapestre egy titokzatos emlékirat és egy Dubrovnikban megismert magyar lány nyomában. Átéli a forradalom drámai napjait, fejlődéssel kerül kórházba.

Részlet a regényből:

– Figyelj csak – szakította félbe Márta –, nem úgy van mindig is, persze nem ennyire nyilvánvalóan, mint a te Brankovićodnál, hogy több párhuzamos történelem létezik? Az egyiket felvázolhatod történészként a dokumentumok alapján, a másikat meg az emberek visszaemlékezéseiből ismerheted. Úgy értem, azokéból, akik ott voltak, részt vettek, látták – és ez a két történelem többnyire mégsem egyezik teljesen.

– Az író tehát csak kommentárokat írhat a történelmi eseményekhez, regényem is ezzel foglalkozik. Az író nem tud hatni a társadalmi folyamatokra, szerepe korlátozott, csak része lehet egy mozgalomnak, akciónak. Az író kérdéseket tehet fel, tulajdonképpen ez a művészet lényege, nem kell feltétlenül értelmeznie az eseményeket. Segíthet, hogy megértsük azokat, vagy egyszerűen arról beszél, mennyire értelmetlenek...

– A történész nagyméretű képet fest, freskószerűen ábrázolja az eseményeket, az író viszont az érdeklő, mit gondolhatott az egyik-másik szereplője azon a bizonyos történelmi napon. A klasszikus történetírás a nagy eseményekkel foglalkozik, a nagy folyamatokkal, az író az emberi sorsok érdeklik. Regényem azt próbálja ábrázolni, hogyan őrizheti meg az egyén saját integritását a történelem sodrásában, különösen ezeken a szerencsétlen tájakon. Mi az utóbbi tizenöt évben a bőrünkön éreztük az események szörnyűségét...

Gimnazista koromban értesültem az ötvenhatos eseményekről, eléggé homályosan beszéltek a dolgokról. Nem tartozom azok közé az írók közé, aki nagyon pontosan kívánja ábrázolni az eseményeket, én nem hiszek a dokumentarista irodalomban, az írók megelégszenek a hiányos információkkal is, őket más dolgok érdeklik. Radić, a kitűnő történész mondta egyszer, hogy őt jobban érdekelné, miről beszélgettek a konstantinápolyi dokkmunkások, mint az, ami a palotákban történt. Nem sok történelmi dokumentumot tudtam felhasználni, mintha a történészek még nem dolgozták volna fel ötvenhatot. Magyarországon kívül kimondottan érezhető a rossz lelkiismeret az ötvenhatos események miatt.

A Nyugat csak udvariasan tiltakozott a megtorlások ellen. Regényem megírásához a napilapok jelentéseit használtam fel, de merítettem néhány könyvből is. A tüntetéseket, a tömeges megmozdulások hangulatát volt szerencsém nekem is megtapasztalni, bár azok nem voltak olyan véresek...

Az ötvenhatos forradalom kompromittálta a kommunizmus eszményét és a Szovjetuniót, hiszen a nagyhatalom a béke harcosának a szerepében tetszelgett. Mi hasonló rendszerben élünk, de nálunk nem volt ilyen erőteljes ellenállás a szovjet rendszerrel szemben.

A magyarok hősiiesen fellázadtak, nálunk csak néhány értelmiségi csoport tiltakozott, de őket inkább nacionalista eszmék vezérelték.

Ez az írás a nem régen leforgatott dokumentumfilmem interjúból és a megszólaltatott írók műveiből közöl részleteket. A film címe *Értünk haltak meg*, alcíme az 56-os forradalom és a szerb irodalom. A következő dokumentumfilmem az 56-os forradalom és a vajdasági magyar irodalom kapcsolatáról próbál meg mozgóképben értekezni. Deák Ferenc 1996-ban *Fojtás* címmel írt drámát 1956-ról.

A Kaposvári Színház 1998-ban nagy sikerrel mutatta be a művet. Ebből a színpadi műből készült 2002-ben a *Bolygótűz* című filmem. Ras Éva, a Belgrádban élő magyar színésznő az idén jelenteti meg legújabb, 23. regényét, amely elmeséli apja kalandos történetét Szabadkától Auschwitzten, Szibérián át egészen Budapestig, 1956-ig, a Sztálin-szobor ledöntéséig.

Ćosić írja 56-os naplójában: Magyarországnak ezen az őszön századunk emlékezetévé kell válnia, hogy drámája ne ismétlődhessen meg. Író vagyok. Naplót vezetek, pusztán hivatásból, ami egyebek között azt is jelenti: tanú. Mégiscsak baj, ha érzéseinket elfeledjük.